

S A Y I ' 11 • 2 0 0 4

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

Üçüncü ve dördüncü bölümler birbiriyle yer değiştirmelidir. Teknik olarak, kiliselerin yönetim, inanç ve uygulamalarına dair bilgiler “İkinci Bölüm”de verildiği için, karşılaştırma bölümü de hemen ardından gelmelidir. Kaldı ki, kiliselerin sosyal faaliyetleri ve ilgili kurumlar zaten çalışmada karşılaştırma konusu yapılmamış, “Sonuç”ta da bilgi akışı burada önerilen sırayı takip etmiştir.

Bazen aynı dipnotta birden fazla kişi ile yapılan “görüşme”ler ayrı ayrı tekrarlanarak kaynak gösterilmiştir. Oysa kişi adları art arda sıralanıp bir defada görüşme kaydedilirse bu, bize göre daha pratik ve daha metodik bir yoldur.

Kaynak değeri olan ve öyle kabul edilmesi gereken “Tüzükler”, “Broşürler”, “Görüşmeler” ve “Gözlemler” alt başlıklar haline getirilerek, ilgili buldukları “Bibliyografya”ya dahil edilmelidir.

Nihayet bu çalışma dil ve üslup açısından yeniden gözden geçirilir, cümle kuruluşu ve noktalama işaretlerinin kullanımıyla ilgili bazı küçük problemler halledilirse, zaten iyi bir sistematığe sahip olduğu için, ikinci basımında çok daha nitelikli bir eser hüviyetine kavuşur.

Süleyman Sayar

The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Sâmerâ (A.H. 200-275/815-889 C.E.)

Matthew S. Gordon

Albany: State University of New York Press, 2001. 352 sayfa.

M. Gordon'un doktora tezi olarak hazırladığı eser (Columbia University, 1993) ilk planda iki yönüyle dikkat çekmektedir. Birincisi, Sâmerâ'daki Türk askerlerinin Orta Asya'dan getirdikleri Şamanist bir gelenekten aldığı addır. Bu geleneğe göre Türk askerleri, liderleri öldüğünde mezarı başında bin kılıç kırarlardı. Abbâsîler döneminde meşhur Türk komutanlardan Boğa el-Kebir'in oğlu Ebû Nasr Muhammed öldüğünde, Türk askerlerinin -adet olduğu üzere- mezarının üstünde bin kılıç kırmaları eserin başlığına ilham olmuştur. İkincisi ve daha önemlisi ise üzerinde şu ana kadar ondan fazla kitap ve pek çok makale yazılan Sâmerâ'da Türk askerî varlığının sözkonusu edilmesidir. Bu ikinci hususun farkında olan müellif, “Önsöz”ünde, bundan önceki çalışmalarda Türklerin askerî yönlerinin vurgulandığına dikkat çekerek çalışmasının daha çok bu askerlerin toplum içindeki konumları ve siyasî arenadaki faaliyetleri üzerinde yoğunlaştığını belirtmektedir.

Bu konuda daha önce yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilen "Giriş" in ikinci kısmında yazar, bu eserleri kabaca iki gruba ayırır: H. Töllner¹ ve O. İsmail²'in çalışmaları Abbâsî ordusunda Türk muhafızlarını daha ziyade tasvirî bir anlatıma dayalı olarak incelemektedir. İkinci grup eserler ise, Sâmer râ Dönemini İslâm'ın ilk yıllarından itibaren tohumları atılan (mevlâ), ancak Abbâsî Halifesi Mu'tasım'ın (833-842) IX. yüzyıl başlarında sistemleştirdiği ve IX ila XIX. yüzyıllar arasında hemen tüm İslâm devletlerinin uyguladığı askerî kölelik, yani memlûk sistemi (müellif memlûk paradigması olarak adlandırıyor) çerçevesinde değerlendiren daha ziyade teorik çalışmalarıdır. Bu çalışmalar D. Ayalon,³ P. Crone⁴ ve D. Pipes⁵'in eserleridir. Hem Crone hem de Pipes oldukça eleştirilen⁶ tezlerinde, özet olarak İslâm'ın sosyal ve iktisadî bir sisteminin olmaması sebebiyle Müslümanların askerî-siyasî tüm kamu alanından çekildiklerini ve bu boşluğun menşe itibarıyla Müslüman olmayan yabancılar tarafından doldurulduğunu (özellikle Türkler), buna bağlı olarak memlûk sisteminin sadece İslâm dünyasında geliştiğini ileri sürmüşlerdir. Gordon ise amacının memlûk sisteminin neden ortaya çıktığı üzerinde durmaktan ziyade, Sâmer râ Türklerinin iç yapılarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyerek Ayalon, Crone ve Pipes tarafından ortaya atılan sorulara cevap vermek olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili kaynakları ele aldığı "Giriş" in son kısmında araştırmacı, daha önceki araştırmacıların ihmal ettiği bir konuya, dönemin en önemli kaynağı olan Taberî'nin Türklerle karşı aleyhte tutumuna dikkat çekmektedir.

Abbâsî ordusunda Türk askerî birliklerinin Mu'tasım tarafından oluşturulmasının incelendiği ilk bölüm, müellif tarafından iki evrede ele alınmıştır. Buna göre Mu'tasım'ın, henüz halife olmadan önce 815 civarında Türklerden müte-

¹ *Die Türkische Garden am Kalifenhof von Sâmer râ*, Walldorf-Hessen 1971.

² "Mutassim and the Turks", *BSOAS*, XXIX (1966), s. 12-24; "The Founding of a New Capital: Sâmer râ", *BSOAS*, XXX (1968), 1-13.

³ "Military Reforms of Caliph al-Mutassim: Their Background and Consequences", *Islam and Abode of War*, London 1994, s. 1-39.

⁴ *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity*, Cambridge 1980.

⁵ *Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System*, New Haven 1981.

⁶ P. Crone'un kitabının tenkidi için bk. "Review of Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity by Patricia Crone", S. D. Goiten, *The American Historical Review*, LXXXVI (1981) s. 432-53; M. Ibrahim, *The Muslim World*, LXXIII (1983), s. 287-90; D. Pipes, *Journal of Near Eastern Studies*, XLV (1986), s. 165-67. D. Pipes'in tezinin tenkidi için bk. "Review of Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System", C. E. Bosworth, *The American Historical Review*, LXXXVII (1982) s. 508-9; S. White, *IJMES*, XV (1983), s. 411-13; D. P. Little, *The Muslim World*, LXXIII (1983), s. 290-91; F. Maltî-Douglas, *The Middle East Journal*, XXXVI (1982), s. 252-53; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, s. 159-60.

şekkil bir muhafız birliği kurmasıyla başlayan bu ilk dönem, Sâmerâ'nın yönetim merkezi olduğu 836'ya kadar devam etmiştir. Yazar, bu sırada henüz yirmi yaşlarında bulunan Mu'tasım'ın, Halife Memûn'un (813-833) onayı ve maddî desteği olmadan böyle bir birlik kurmasının mümkün olmadığını -haklı olarak- belirtmiştir. Memûn'un Türk kölelerden oluşan böyle bir orduya yönelmesinin sebebini ise halefi Emin (809-813) ile yaptığı savaşta ordusunun çökmesine bağlamıştır. Memûn ve Mu'tasım döneminde Horasan'ın özel konumu bu iki halifeye Mâverâünnehir'deki Türk bölgelerine ulaşma imkânı verdi. Bununla birlikte Sâmerâ'ya yerleştirilenler sadece köle menşeli Türkler değildi. Soylu Türk ailelerinden gelenlerin yanısıra Taberiyye, Buhariyye gibi gruplar ile Mısır'ın batısından Sâmerâ'ya getirilmiş bulunan kölelerden oluşan Meğâribe de vardı.

"Sâmerâ'da İskân" başlıklı ikinci bölümde Mu'tasım'ın neden ve ne zaman Sâmerâ'ya yerleşme kararı aldığı tartışılmaktadır. Töllner'in Mu'tasım'ın "Mihne Olayı"na karşı halkın tepkisinden çekindiği için Sâmerâ'ya yerleştiği iddiasına itiraz eden Gordon, bütün kaynakların ittifakla kaydettiği klasik rivayet olan Bağdat'taki Arap-Türk çatışmasının Sâmerâ'ya yerleşimin temel nedeni olduğu tezine iştirak etmiştir. Şehrin kalabalık olması, askerlerin dejenerasyonunun engellenmesi ve Mu'tasım'ın yeni bir başlangıç yapma isteği gibi yan faktörlerin de Sâmerâ'ya geçilmesinde etkili olduğunu ileri sürmüştür. Mu'tasım, aynı zamanda istinad ettiği bu yeni orduyu korumak maksadıyla Sâmerâ'ya yerleşmiştir. Müellif, Sâmerâ'da yerleşimi memlûk paradigması çerçevesinde ele alan Crone ve Pipes'in bazı fikirlerine katılmakla birlikte aşırı genellemeci teorilerinin tarihî verilerle pek de uyuşmadığına işaret etmektedir.

Kitabın "Üçüncü Bölüm"ünde artık kendilerini ispatlamış bulunan Türk komutanların bir siyasî aktör olarak oynadıkları roller anlatılmaktadır. Türkler, genellikle Abbâsî halifesinin muhafızları olduklarından, daima halifeye yakındılar. İsyanlara ve halifelere karşı yapılan tertiplere karşı verdikleri mücadeleler onların gücünü perçinledi. Bundan sonra Türklerin idarî görevlerdeki rolleri iyice arttı. Hatta halifelerin seçiminde söz sahibi oldular. Bu durum çeşitli gerginliklere yol açtı. Bu dönemde artık ikinci kuşak Türkler babalarının yerlerini almaya başladığından, birinci ve ikinci kuşak Türk kumandanlar arasında çatışmalar oluyordu.

"Otoritenin Kullanımı" başlığını taşıyan "Dördüncü Bölüm"de Türklerin aldığı askerî rütbelere ve hiyerarşi ile merkez ve eyaletlerdeki idarî görevler serdedildikten sonra, bu sistemin ayakta kalmasını sağlayan ilişkiler ağı beş grup halinde sıralanmaktadır. Sâmerâ döneminde askerlerin ilk defa ikta gibi

malî müesseseleri ele geçirmeleri ve bu kaynakları kendilerine yakın kişilere dağıtarak nüfuzlarını artırdıkları kaydediliyor. Bu dönemde iktalar yeni bir biçim olarak askerî iktalara dönüşmüşlerdir. Bu bölümde Türklerin İslâm'la olan ilişkilerine de değinen müellif, bu konuda tatmin edici bir cevap bulamamakla birlikte, Türk komutanların İslâmî söylemi kullanarak hareketlerini meşrûlaştırmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.

“Sonuç” bölümünde Abbâsî yönetim merkezinin Sâmerâ'dan Bağdat'a aktarılmasının sebepleri üzerinde durulmuştur. Bunlar özet olarak Türk askerlerin hem liderlerine ve hem de halifelere isyan etmeleri ve bunun sonucunda halifelerin birbiri ardınca değişmesi, bir muhafız birliği olarak kurulan bu ordunun zamanla bütün askerî hizmetleri üstlenmesi sebebiyle gücünü kaybetmesi ve Türklere karşı yaygın memnuniyetsizliktir.

Eser ilk dönem İslâm tarihinde kullanılan özel birlikler ve Sâmerâ'da iskân edilen soylu Türk ailelerinin ele alındığı iki “Ek”, “Notlar” ve geniş bir “Bibliyografya” ile sona ermektedir.

Müellif, ana kaynak olan Taberî'yi ve benzeri Arapça kronikleri mümkün olduğunca Ermenice ve Gürcüce kaynaklarla karşılaştırmış, buna ilave olarak nümizmatığı ve tarihî değer taşıyan belgeleri kullanmıştır. Erken dönem İslâm tarihi çalışmalarında genellikle ihmal edilen Memlük kaynaklarını ve bibliyografik sözlükleri de kullanarak özellikle Türk komutanlar hakkında ilave bilgiler elde etmiştir. Batılı yazarların umumiyetle gözardı ettikleri Arapça ve Türkçe araştırma eserleri de değerlendirmiş olması sevindiricidir. Gordon'un çalışması konuyu ele alış tarzı ve vardığı sonuçlar açısından Hakkı Dursun Yıldız'ın *İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul 1976, 1981) adlı eserine benzemekle birlikte (yazar, Yıldız'ın konu ile ilgili olarak çeşitli dergilerde yayınlanmış makalelerine müracaat etmiş olmakla beraber, kitabını kullanmamıştır) daha tafsilatlı ve son yirmi yılda Abbâsî döneminde Türkler ile ilgili olarak yapılmış araştırmalarda ortaya atılan soruların en azından bir kısmına cevap vermesi açısından dikkate değerdir.

Cengiz Tomar

Tarihte Bir Aydın Tarikatı: Zeyniler

Reşat Öngören

İstanbul: İnsan Yayınları 2003. 231 sayfa.

Eser, Sühreverdiyye'nin bir kolu olarak Zeynüddin Hâfî (ö. 838/1435) tarafından Herat'ta kurulan ve kısa bir sürede Horasan, Orta Doğu ve Anadolu'da yayılma imkânı bulan Zeyniyye tarikatının tarihini ve seyr u sülûk âdâbını